

Barbara Michalak-Pikulska

prof. dr hab., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

WSPÓŁCZESNA POWIEŚĆ SAUDYJSKA

Wprowadzenie

Współczesne powieściopisarstwo saudyjskie ukształtowało się w wyniku wzajemnego oddziaływania kulturowego z innymi krajami świata arabskiego oraz z Europą. Na jego rozwój wpływ miały czynniki polityczne, kulturowe i społeczne. Wymiar społeczno-kulturowy jest szczególnie istotny w formach narracyjnych, bo proza poddaje analizie ludzkie doświadczenia. Odrodzenie i rozwój współczesnej literatury krajów Półwyspu Arabskiego są również odbiciem sytuacji społeczno-politycznej na początku XX w.

Istotną rolę w rozwoju prozy saudyjskiej odegrała prasa. Absolwenci szkół i uniwersytetów tworzyli tamtejszą inteligencję twórczą. Na łamach gazet „Al-Hidżaz” i „Al-Kibla” (założona w 1916 r. przez szarifa Mekki, Husajna Ibn Alego) ukazywały się pierwsze próby prozatorskie. Ta ostatnia, zdaniem wielu krytyków, odegrała znaczącą rolę w okresie odrodzenia literackiego i kulturalnego na Półwyspie¹. W 1924 r. zaczęła oficjalnie ukazywać się gazeta „Umm al-Kura”, która od samego początku podejmowała zagadnienia poświęcone literaturze². Kolejne gazety: „Saut al-Hidżaz”, „Al-Bilad as-Sa’udijja”, „Dżarida al-Madina

¹ *Beyond the dunes. An anthology of modern Saudi literature*, eds. S. K. Jayyusi, M. al-Hazimi, E. Khattab, London 2006, s. 11.

² U. at-Ṭayyib as-Sāsī, *Al-Mudżaz fi tarich al-adab al-’arabi as-saudi*, Dżidda 1995, s. 73.

al-Munawwara” czy „Al-Manhal”, również brały czynny udział w propagowaniu nowych form literackich.

Do rozwoju współczesnej literatury saudyjskiej zdecydowanie przyczyniła się działalność stowarzyszeń i klubów literackich, które stanowiły forum dyskusji kulturalno-literackich³. Te prywatne inicjatywy szybko zaczęły nabierać znaczenia i obecnie na terenie kraju funkcjonuje piętnaście klubów, które odpowiadają za zapewnienie powszechnego dostępu do tekstów współczesnej kultury saudyjskiej⁴.

W 1973 r. założono Stowarzyszenie Arabii Saudyjskiej ds. Kultury i Sztuki (Al-Dżama’ijja al-Arabijja li-l-Sakafa wa-l-Funun), z siedzibą w Rijadzie i 16 filiami w głównych miastach kraju⁵. Jego nadrzędnym celem jest podnoszenie poziomu kultury i sztuki w Królestwie. Ponadto, Stowarzyszenie sprawuje patronat nad twórcami, zapewniając im jak najlepsze warunki do rozwoju poprzez promocje i finansowanie młodych talentów.

Reformy edukacji, wymiana kulturowa z Zachodem, dorobek literacki twórców i działaczy ruchu przekładowego to czynniki, które pozwoliły na rozwój powieści saudyjskiej jako odrębnego gatunku literackiego. Ogromnym zainteresowaniem cieszyła się twórczość Antona Czechowa czy Guy de Maupassanta. Jednak Saudyjczycy czerpali również z bogatego dorobku prozy arabskiej, zwłaszcza dzieł Jusufa Idrisa i Nagiba Mahfuza. Kontakty literackie z tą częścią świata arabskiego, w której myśl i tradycje literackie uległy odrodzeniu stosunkowo wcześniej, a proza stanowiła już cenioną jakość literacką, włączały saudyjskich intelektualistów w grono twórców współczesnej literatury arabskiej.

Wartość artystyczna dorobku modernistów saudyjskich nie wynika jednak wyłącznie z uprawianej przez nich kompozycyjnej ekwilibrystyki. Można zaryzykować tezę, że na kształcie ówczesnej nowelistyki w największym stopniu zaważyła mozaika różnych trendów intelektualnych i stylistycznych obowiązujących w literaturze arabskiej i międzynarodowej, które były adaptowane i twórczo rozwijane przez saudyjskich prozaików⁶. Należy jednak podkreślić, że włączanie tych obcych nurtów do literatury saudyjskiej nie byłoby możliwe, gdyby nie świadomość kulturowa i rosnące doświadczenie estetyczne rodzimej inteligencji.

Początki powieściopisarstwa w Arabii Saudyjskiej

Początki prozy w Arabii Saudyjskiej datuje się na okres międzywojenny. Ówczesna elita intelektualna rozwijającego się gospodarczo państwa podjęła na łamach prasy pierwsze próby literackie. Na uwagę zasługują Ahmad Rida Huhu i Muhammad al-Maghribi, redaktorzy czasopisma „Al-Manhal”, oraz Abd al-Kuddus al-Ansari,

³ *Ibidem*, s. 12.

⁴ *Beyond the dunes...*, s. 9.

⁵ U. at-Ṭayyib as-Sāsi, *op. cit.*, s. 275.

⁶ Por. M. Sa’id az-Zahrani, *Mawsu’a al-adab al-’arabi as-sa’udi al-hadis. Nusus muchtara wa Dirasat*, Rijad 2001, s. 30.

autor pierwszej powieści saudyjskiej, *At-Taw'aman* (Bliźniacy) z 1930 r.⁷, będącej ostrzeżeniem społeczeństwa saudyjskiego przed zagranicznymi instytucjami edukacyjnymi, które zdaniem autora stanowiły zagrożenie kulturowe dla cywilizacji islamskiej.

Na bohaterów al-'Ansari wybiera tytułowych bliźniaków: Raszida i Farida. Chłopcy, pochodzący z szanowanej rodziny, są pilni, odpowiedzialni i pobożni. Po ukończeniu rodzimej edukacji ich drogi się rozchodzą. Jeden kontynuuje studia prawnicze w Arabii Saudyjskiej, kończy je z wyróżnieniem, oddaje się pracy na rzecz kraju i osiąga najwyższe stanowiska w państwie. Staje się cenionym i szanowanym obywatelem. Drugi zaś wyjeżdża za granicę, do Paryża, ulega wpływom edukacji zachodniej, traci majątek i zaczyna atakować cywilizację muzułmańską. Ostatecznie zostaje zastrzelony w jednym z paryskich barów. *At-Taw'aman* jest dysputą na temat edukacji. Autor traktuje swoich bohaterów jako narzędzie, by przedstawić własne stanowisko na temat wyższości nauczania w kraju nad zagranicznymi ośrodkami edukacyjnymi.

Druga połowa XX w. to w Arabii Saudyjskiej okres ogromnych zmian w niemalże wszystkich dziedzinach życia. Powieść nie była tutaj wyjątkiem i również uległa głębokiej transformacji. Zmiany te nie nastąpiły samoistnie, ale wynikały z przeobrażeń społecznych i kulturowych, jakie miały wtedy miejsce na Półwyspie Arabskim. Pojawiło się młode pokolenie pisarzy z całkowicie nowym podejściem do twórczości.

Wybitnym autorem tego okresu był Hamid ad-Damanhuri, który opublikował w 1959 r. powieść *Saman at-tadhija* (Cena ofiary)⁸. Pisarz przenosi nas w świat kupców ulicy Suwajgha w Mekce. Przedstawia ich sposób życia i pracy, problemy i zmartwienia, z którymi borykają się na co dzień. Ponadto, stara się przybliżyć zwyczaje i tradycje panujące w środowisku hidżazyjskim. W tym celu opisuje ceremonię ślubną oraz poprzedzające ją przygotowania. Hamid ad-Damanhuri poruszył również kwestię stopniowego pojawiania się wykształconej klasy średniej. Wiązało się to z uświadomieniem społeczeństwu, że istnieje zapotrzebowanie na ludzi wykształconych. Mentalność klasy średniej zaczęła się zmieniać, gdy w zdobyciu edukacji dostrzegła ona szansę na lepszą przyszłość. Autor podaje przykład ciężko pracującego ubogiego Usmana, który za namową swojego sąsiada zgadza się, by syn kontynuował naukę na uniwersytecie. Wartość nauki i wykształcenia zaczęła docierać nawet do ludzi słabo wykształconych. Zaczęły doceniać ją również kobiety. Ponadto, w powieści pojawia się problem małżeństw, na których cieniem kładzie się edukacja małżonków, np. Fatima to młoda, niewykształcona kuzynka głównego bohatera. Symbolizuje przeciętną dziewczynę swego pokolenia. Jej rozterki i niepokój w czasie rozłąki – kiedy Ahmad kontynuował naukę w Egipcie – związane były z tym, że narzeczony może znaleźć inną dziewczynę,

⁷ M. al-Hazimi, *Mawsu'a al-adab al-'arabi al-hadis*. *Ar-Riwaja*, Rijad 2001, s. 91–107.

⁸ H. ad-Damanhuri, *Saman at-tadhija*, Rijad 1959.

która będzie odpowiadać jego wymaganiom intelektualnym. Natomiast Ahmad to przedstawiciel młodego pokolenia mężczyzn, którzy chcą zdobywać wykształcenie i dążą do podniesienia statusu materialnego. Przeciwnością Fatimy jest wykształcona Fa'iza, która zauroczyła Ahmada nie tyle urodą (którą posiadała Fatima), ile sposobem myślenia. Ad-Damanhuri pokazał konflikt pokoleń i konflikt wewnętrzny bohatera powodowany zaplanowanym przez rodzinę małżeństwem z kuzynką oraz zaangażowaniem intelektualnym i uczuciowym względem innej dziewczyny. Jednakże ostatecznie wyborem Ahmada zostaje Fatima. Jest to tytułowa ofiara, którą złożył swojemu społeczeństwu – bohater w ten sposób pokazuje, że szanuje jego zwyczaje i uznaje tradycję.

Powieść *Azra al-manfa* Ibrahima an-Nasira⁹ rozgrywa się w Dżiddzie i pokazuje środowisko dziennikarskie. Bohaterem jest Hamza – naczelny redaktor gazety „An-Nur”, przedstawiony jako człowiek wyzwolony i otwarty na niestandardowe zachowania. Jest zwolennikiem kształcenia dziewcząt i nie widzi niczego złego w wysłaniu córki na zagraniczne studia. Taką samą politykę stosuje w swoim wydawnictwie, gdzie obok jego córki Busajny pracuje Zahir Alawi – wspólnie redagują strony przeznaczone dla kobiet. Ostatecznie zakochują się w sobie. Jednakże ten sielankowy obraz burzy bejrucka przeszłość Busajny, która powoduje, że Zahir zaczyna być podejrzliwy i nieufny wobec niej. Po ślubie Busajna mówi mu, że wcześniej była zakochana w innym mężczyźnie. I choć była to tylko miłość platoniczna, to jednak dumą Zahira zostaje urażona i zapomina on o głoszonych przez siebie wcześniej hasłach w obronie wolności kobiet. W rezultacie jego zachowania Busajna wraca do domu swego ojca.

Ibrahim an-Nasir cofa nas w czasie o dwadzieścia lat. Państwowe szkoły żeńskie zaczęły powstawać dopiero w latach 60. XX w. W tamtym okresie dziewczęta nie wykazywały ambicji studiowania i uzyskania dyplomu. Busajna również posiadała tylko świadectwo maturalne, a jej ojciec uważał je za wystarczające. Autor powieści *Azra al-manfa* stara się zwrócić uwagę na podstawowe kwestie w Arabii Saudyjskiej tamtego okresu, szczególnie na konflikt pomiędzy środowiskiem konserwatywnym a nowoczesnymi wartościami zachodnimi, które zaczęły przenikać do społeczeństwa.

Rozwój powieści saudyjskiej w latach osiemdziesiątych XX wieku

W latach 80. XX w. powieść saudyjska wykształciła specyficzne dla siebie cechy, które zaczęły odróżniać ją od literatury innych krajów arabskich. Pisarze saudyjscy zaczęli podejmować tematy związane z przemianami społeczno-politycznymi w kraju i regionie. Tutaj na czoło wysuwa się twórczość Abd ar-Rahmana Munifa, autora powieści: *Szark al-mutawassit*, *Al-Aszdżar wa ightijal Marzuk*, *Mudun al-*

⁹ M. al-Hazimi, *op. cit.*, s. 9–60.

-*milh*, *Ard al-sawad* i *Al'an huna*¹⁰. Już pierwsza z nich spotkała się z niezwykle ciepłym przyjęciem. Autor wzywał w niej przywódców państw do okazania ludziom szacunku i obdarzenia ich wolnością.

W powieści *Mudun al-milh* (Miasta soli) Abd ar-Rahman Munif opisuje cenę, jaką społeczeństwo krajów Zatoki Perskiej musiało zapłacić za odkrycie ropy naftowej i związane z tym faktem przemiany cywilizacyjne. Edward Said twierdził, że *Miasta soli* to jedyna powieść arabska, w której podjęto próbę ukazania efektów odkrycia złóż ropy naftowej i współpracy Amerykanów z lokalną oligarchią w krajach Półwyspu Arabskiego¹¹. Powieść Abd ar-Rahmana Munifa jest swoistym manifestem przeciwko wpływowi kultury zachodniej na społeczeństwo arabskie oraz przeciwko niesprawiedliwości, z jaką spotkało się to społeczeństwo. Miejsca i postaci powieści są fikcyjne, ale obraz przemian społecznych jest na tyle prawdziwy, że książka wywołała poruszenie w niektórych państwach arabskich. Ekonomiczne wykształcenie autora pozwoliło mu początkowo dostrzec w ropie naftowej możliwość rozwoju Zatoki, jednakże przez lata ten rozwój był niewłaściwie prowadzony i przyniósł fatalne skutki dla całego społeczeństwa i dziedzictwa kulturowego.

Akcja powieści toczy się w osadzie Wadi al-Ujun na pustyni oraz w miasteczku portowym Harran w latach 30. i 40. XX w. Pierwsze strony książki przedstawiają obraz tradycyjnego społeczeństwa żyjącego w odosobnieniu, nieświadomego wartości tego, co kryje ziemia, która jest ich domem. Przemiany społeczne po odkryciu ropy naftowej przez Amerykanów odbiły się na wszystkich płaszczyznach życia miejscowych. Zmienił się krajobraz: ze spokojnej, pustynnej miejscowości – w pełne ogromnych i głośnych maszyn miasto. Rozpoczęła się intensywna współpraca z Zachodem, a co za tym idzie obcowanie z kulturą zachodnią, będącą wtedy na innym poziomie rozwoju technologicznego i reprezentującą inne wartości moralne, które wywarły ogromny wpływ na Arabów – początkowo u niektórych wywoływały zaskoczenie, później dążenie do współpracy, a ostatecznie również i niechęć. Czynnikiem sprzyjającym nawiązaniu kooperacji było pozytywne nastawienie lokalnej władzy do działalności Amerykanów, przekonanie, że przybyli oni, aby pomóc Arabom.

Z treści książki wynika jednak, że sami Amerykanie nie interesowali się za bardzo życiem i kulturą miejscowej ludności. Ci z kolei obserwowali ich zachowania będące często bardzo kontrowersyjne i niezrozumiałe:

Przez następne tygodnie panowało zamieszanie i niepokój. Po założeniu obozu Amerykanie spędzali popołudnia, leżąc na słońcu odziani jedynie w krótkie spodenki, nie zwracając uwagi na mężczyzn i dzieci dookoła i zachowując się tak, jak gdyby znajdowali się we wnętrzu swojego namiotu¹².

¹⁰ Zob. M. Sarhan, *Dr. Khazi al-Qusaybi*, Bejrut 1998.

¹¹ Por. M.M. Dziekan, *Miasta na wschód od Morza Śródziemnego*, [w:] Abd ar-Rahman Munif, *Miasta soli. Zagubieni*, tłum. M. Kubarek, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2010, s. 9.

¹² Abd ar-Rahman Munif, *op. cit.*, s. 75.

Powieść została napisana właśnie z punktu widzenia Beduinów dziwiących się na widok skąpego ubioru kobiet, publicznego okazywana uczuć czy opalających się Amerykanów. Kolejną falę zaskoczenia wywołało pojawienie się nieznannej technologii, jak np. wielkich maszyn wydobywających ropę (które w oczach miejscowych początkowo przypominały ogromne potwory) oraz radia czy telefonu, które dla Arabów były czymś „magicznym”:

Właśnie Al-Aska wrócił pierwszy spośród tych, którzy byli u księcia. Po przyjeździe do kawiarni siedział w milczeniu. Jedyne kręcił głową i gestykułował z podziwem i zdumieniem. Zapytano go o urządzenie i poproszono, aby je opisał, ale on tylko machał ręką na znak, że nie potrafi. Nie da się opowiedzieć ani opisać tego, co widział. Po długich namowach z wahaniem spróbował. Powiedział, że emir ma coś zadziwiającego: skrzynkę, która nie jest zwykłą skrzynką. Jak pudło herbaty, może trochę mniejsza, a może większa. Nie jest do końca pewien. Gdy emir w nią uderzył, zaczęła mówić. Ma jedno oko, zielone jak trawa na wiosnę. Potem księżę uderzył w nią znowu, ale niezbyt mocno, i rozległy się dźwięki bębnów i mizmaru [arabski instrument muzyczny przypominający flet – B.M.P.]. Na koniec stuknął z boku, a skrzynka zamilkła i umarła¹³.

Przyczyną, dla której *Miasta soli* wywołują kontrowersje w świecie arabskim, jest niewątpliwie manifest autora odnoszący się do dwóch czynników, które miały bardzo negatywny wpływ na społeczeństwo krajów Zatoki. Pierwszy z nich to porzucenie tradycyjnych wartości i ślepe podążanie za kulturą Zachodu, które w pewnym sensie wkrađło się w mentalność Arabów. Być może ten ogromny i szybki przeskok cywilizacyjny i technologiczny, jaki pojawił się wraz z przyjazdem Amerykanów, wywołał podziw, a co za tym idzie również i chęć dorównania im. Głos tych, którzy chcieli być w tej kwestii ostrożni, został zagłuszony. Jednym z nich jest w powieści Mutib al-Haddal, który nie może pogodzić się z wkroczeniem Amerykanów do doliny. Wątek Al-Haddala, o którym krążą legendy, trzyma w napięciu czytelnika od pierwszych stron powieści, jednak w pewnym momencie się urywa. Człowiek ten po prostu odszedł w rozczarowaniu, wydawałoby się wręcz, iż zaginął gdzieś na pustyni.

Drugim negatywnym efektem pojawienia się Amerykanów na Półwyspie jest niesprawiedliwość przy czerpaniu zysków z wydobywania ropy. Wykorzystali oni nieznaną wartość ziemi przez miejscowych Beduinów i ich zacofanie technologiczne. W książce jednak widać również trzeci etap całego procesu: kiedy dochodzi do buntu. Mieszkańcy spostrzegli w końcu, iż od początku byli wykorzystywani. Ten akcent zamyka klamrą opis zjawiska, tak ważnego dla współczesnej historii świata arabskiego.

¹³ *Ibidem*, s. 388.

Saudyjska powieść XXI wieku

Dziewczyny z Rijadu

Współczesną literaturę arabską, a zwłaszcza twórczość z początku XXI w., można postrzegać jako lustro, które odbija nastroje społeczne, prądy kulturalne, nowe myśli polityczne czy rodzące się w narodzie emocje. Przykładem takiej zależności między twórczością literacką a rzeczywistą kondycją społeczeństwa jest powieść Radzy as-Sani *Banat ar-Rijad* (Dziewczyny z Rijadu)¹⁴, która ukazała się 2005 r., wzbudzając od samego początku ogromną sensację w świecie arabskim i zwracając oczy świata na powiększające się przepaści wewnątrz narodu saudyjskiego. Przy pomocy czterech głównych bohaterek: Lamis, Gamry, Michelle i Sadim oraz tajemniczej narratorki opowieści, autorka książki stawia wnikliwą diagnozę realiów społecznych, ukazuje niepokoje, niespełnione nadzieje, narastający gniew i niezadowolenie Saudyjek.

Bohaterki powieści, młode mieszkanki stolicy kraju, stawiają czoła konserwatywizmowi, próbując przebić mur twardych reguł społecznych, które kształtują każdy szczegół życia codziennego (rodzinnego, zawodowego) i fundamentalnych dla człowieka kwestii (spojrzenia na miłość, relacji międzyludzkich, współżycia społecznego). Wszechobecny konwenans i zwyczaje zakłócają najbardziej podstawowe więzi, szczególnie małżeństwo, sprowadzając je do umowy cywilnoprawnej, zawartej dla powiększenia majątku, prestiżu czy zapewnienia luksusowych warunków życiowych. Sadim zostaje porzucona przez swojego małżonka, Gamra jest zdradzana, odrzucona, wreszcie oddalona, Michelle – nieakceptowana przez konserwatywną rodzinę ukochanego, wszystko to na skutek twardego podążania za wszechobecną tradycją. Dramatycznie różniące się spojrzenie na konwencję społeczną prezentowane przez młodych, nowoczesnych oraz starszych, przywiązanych do tradycji mieszkańcy Rijadu prowadzi do konfliktów pokoleniowych i kolejnych podziałów.

Brakuje swobody wyrażania się, a wszechobecna obłuda, plotkarstwo, sieć sekretów tworzą barierę, przez którą nie przebije się głos kobiety odrzuconej i poniżonej. Już za wyciąganie na światło dzienne maili z opisem burzliwych historii życia swoich przyjaciółek tajemnicza narratorka doświadcza odrzucenia społecznego, jest oskarżana o brak moralności, wreszcie czyta w Internecie mocne słowa pod swoim adresem – za poruszanie tematów powszechnie uznawanych za tabu:

Niestety głosy tych, którzy je [piekło – MPW] rozpętali, słuchać wyraźniej niż głosy całej reszty, ponieważ są oni zwolennikami tej samej strategii, że najgłośniejszy ma zawsze rację. Czy nie lepiej, żeby wykorzystali nadmiar sił do wszczęcia rewolucji przeciwko odrażającym ideom i chorym tradycjom, zamiast walczyć z tymi, którzy próbują tylko o tym rozmawiać? Wszyscy potępiają śmiałość, z jaką piszę, zarzucają mi upór w poruszaniu tematów tabu, o których nie umiemy w naszym społeczeństwie rozmawiać otwarcie, a już

¹⁴ R. as-Sani, *Banat ar-Rijad*, Bejrut 2005.

w szczególności z perspektywy młodej dziewczyny, takiej jak ja. Ale czy nie tak zaczynają się wszystkie rewolucje?¹⁵.

Kolejnym poważnym problemem jest nieświadomość mechanizmów społecznych, brak zainteresowania sprawami politycznymi i problematyką postawy obywatelskiej, wywołany w dużej mierze brakiem dostępu do rzetelnej informacji na temat aktualnych wydarzeń z życia kraju i narodu, które są podstawą tworzenia spójnego życia obywatelskiego.

Bardzo istotną i intensywnie podkreślaną kwestią w powieści jest także problem zderzenia świata arabskiego, tutaj konkretnie realiów Arabii Saudyjskiej, ze światem Zachodu, zjawisko przepływu nowinek technicznych czy myśli społecznej (w tym wypadku myśli wolnościowej) i ich oddziaływanie nie tylko na życie codzienne, ale także kondycję psychiczną i mentalną młodego pokolenia Saudyjczyków. Ogromny potencjał finansowy, jakim dysponują rodziny bohaterek – sztandarowe przykłady bogatych rodzin saudyjskich – jest trawiony na zbytki i próby ciągłego nadążania za zachodnią modą, co powoduje w młodym pokoleniu nie tylko próżność i rządę bogactwa, ale także problemy z tożsamością. Autorka powieści jako przykład bardzo mocnej interferencji kultur podaje obchody święta zakochanych:

Saudyjczycy zaczęli świętować walentynki pod koniec lat dziewięćdziesiątych, po tym jak dowiedzieli się o nich za pośrednictwem nielegalnych anten satelitarnych, nadających programy telewizyjne z Libanu i z Egiptu. Było tak, zanim zostały zastosowane sankcje wobec kwiaciarzy, sprzedających po kryjomu, niczym przemyticy, swoim vipowskim klientom czerwone róże. Zakazano w naszym kraju święta miłości, ale Dzień Matki czy Dzień Ojca pozostał, mimo że obowiązuje to samo prawo szari'atu¹⁶.

Szczególnym przykładem zagubienia i tylko pozornego przystosowania się do współczesnych realiów, które nagle wkroczyły w życie mieszkańców kraju wraz z coraz większą eksploatacją zasobów naftowych, jest postać Michelle, która będąc pół-Amerykanką, pół-Saudyjką, nie czuje się dobrze w swoim kraju i doświadcza odrzucenia jako nie dość dobra z punktu widzenia tradycyjnych rodzin. Ma zbyt liberalne i nowoczesne poglądy. Jest dobrze wykształcona, inteligentna i próbuje przenieść niektóre dobre obyczaje współżycia społecznego na grunt saudyjski:

Michelle nigdy nie udało się wytłumaczyć żadnej z najbliższych przyjaciółek, co dokładnie czuła, odkąd wróciła ze Stanów do Arabii Saudyjskiej. Przyjaciółki zdawały sobie sprawę z ogromnej niechęci Michelle do tradycyjnego i restrykcyjnego społeczeństwa saudyjskiego, wiedziały, że kpi sobie z ograniczeń i zakazów, którymi było obwarowane życie młodych kobiet, jednak żadna z nich nie domyślała się nawet w najmniejszym stopniu, jak silna walka wewnętrzna w niej się rozgrywała. Czuła się tak, jakby była pośrodku starcia dwóch

¹⁵ Eadem, *Dziewczyny z Rijadu*, tłum. E. Lehr, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2010, s. 107.

¹⁶ *Ibidem*, s. 67.

sprzecznych cywilizacji, i zrozumieć to mógł jedynie ktoś o równie szerokich horyzontach jak ona¹⁷.

Intensywne starcie kultury zachodniej i arabskiej prowadzi do zagubienia młodych Saudyjczyków, a pieniądze, moda, podążanie wciąż za coraz wyższymi standardami sugerowanymi przez media i opinię publiczną stają się ważniejsze niż poszukiwanie prawdziwych wartości.

Mimo że dla polskiego czytelnika powieść Radzy as-Sani może wydawać się trywialna, a problemy bohaterki płytkie i błahe, to jednak *Dziewczyny z Rijadu* ukazują istotne dla społeczeństwa saudyjskiego kwestie. Konflikty pokoleniowe, sprowadzanie fundamentalnych życiowych kwestii do pieniędzy, ostre zderzenie z Zachodem, które niektórym otwiera oczy, a innych utwierdza w słuszności zastanych konwencji, wszechobecna inwigilacja – to tylko część problemów, które stanowią tło życia obywateli Arabii Saudyjskiej. Jednak autorka nie pozostawia czytelnika tylko z otwartymi zagadnieniami – wskazuje, że jest w narodzie iskra, która może być początkiem nowego społeczeństwa i nowej Arabii Saudyjskiej. Słowami swoich bohaterki proponuje rozwiązania i pokazuje drogę do wyjścia z sytuacji:

Największym błędem byłoby, gdybyśmy skakali sobie do oczu i sobą pogardzali, mimo iż zdajemy sobie sprawę, że łączy nas wspólny cel, a jest nim reforma naszego społeczeństwa i dążenie do bycia lepszym¹⁸.

Wszystkie drogi prowadzą do Mekki

Radza Alim to pisarka saudyjska urodzona w Mekce, a obecnie żyjąca w Arabii Saudyjskiej i Francji. Za swoją powieść *Tauk al-hamam*¹⁹ (*Wszystkie drogi prowadzą do Mekki*) otrzymała nagrodę arabskiego Bookera w 2011 r. Już początek powieści jest intrygujący. Kryminalna zagadka rozgrywa się w Mekce, która jest miastem o dwóch twarzach: z jednej strony miejscem życia zwykłych mieszkańców, z drugiej zaś – otoczonym magią, świętym dla muzułmanów celem pielgrzymek.

Akcja ma swój początek w momencie odkrycia w zaułku – o którym, jak zgodnie twierdzą jego mieszkańcy, dawno zapomniał Bóg – ciała zamordowanej dziewczyny. Rozpoczyna się dochodzenie, którego celem jest zidentyfikowanie ciała oraz odnalezienie mordercy. Poprzez działania komisarza Nasira poznajemy podejrzanych, młodych chłopaków, których życie było związane z dwiema dziewczynami: Aiszą i Azzą. Znikają one w dniu odkrycia morderstwa. Nasir stara się poznać życie tych dwóch kobiet. Przesłuchuje kolejnych podejrzanych: Chalila, redaktora Jusufa, imama, szwaczkę. Autorka dzięki zastosowaniu formy korespondencji pozwala czytelnikowi na dogłębne poznanie mentalności i mrocznych zakamarków psychiki bohaterów. Barwny język, co prawda niekiedy utrudniający

¹⁷ *Ibidem*, s. 66.

¹⁸ *Ibidem*, s. 98.

¹⁹ R. Alem, *Tauk al-hamam*, Casablanca–Bejrut 2010.

odbiór książki, pozwala na odtworzenie wewnętrznego monologu postaci. Dzięki temu poznajemy motywy popełnianych czynów oraz problemy i realia życia w Mekce.

Jedna z pierwszych scen, ukazująca stosunkowo szczegółowy widok ciała ofiary, nieco zaskakuje (mówimy tu w końcu o tradycji muzułmańskiej), lecz z drugiej strony wpasowuje się w reguły książki kryminalnej, łamiąc przy okazji swego rodzaju tabu. Interesującym elementem powieści są maile Aiszy, których treść pobudza komisarza – ukazane zostało w ten sposób zderzenie skrajnie konserwatywnego wychowania z dawką zmysłowości zawartą w tych wiadomościach. W końcowym rozdziale pierwszej części i na początku drugiej poznajemy w zaskakujących okolicznościach główną bohaterkę, po raz pierwszy bez udziału osób trzecich. Bohaterowie otoczeni są brudem nie tylko zaułka, ale i własnych poczynań. Wywołują u czytelnika – zamiast współczucia czy głębszych przemyśleń filozoficznych dotyczących losu i natury człowieka – przede wszystkim obrzydzenie i zniechęcenie.

Istotnym elementem, zauważalnym w każdym rozdziale książki, jest przedstawienie tradycji arabskiej. Autorka wnikliwie prezentuje lokalne rytuały, przywiązanie do religii oraz problemy społeczeństwa mekkańskiego. Podkreślone są jego uprzedzenia, zaściankowość oraz strach przed tymi, którzy nie podążają drogą Boga. Mekka w oczach bohaterów to synkretyzm religijności oraz materializmu:

Ludzie tutaj wykorzystują atmosferę religijnego uniesienia – sezon pielgrzymki – i obracają pięcioma miliardami dolarów, popijając herbatę z mlekiem, miętę z orzeszkami, mocną kawę, Seven Up, Pepsi, napoje energetyczne, pochłaniając ryż basmati i kupując dywaniki modlitewne dające sto procent gwarancji na wysłuchanie modlitwy²⁰.

Obok poszukiwania mordercy, w powieści pojawia się również wątek zaginięcia klucza do Al-Ka'by, problem odbierania seksualności przez bohaterów czy sytuacji kobiet w islamie. *Tauk al-hamam* to powieść, która przede wszystkim pokazuje, kim są mekkańczycy, jakie mają problemy, jak ważny jest Bóg, ale również jak często można o Nim zapomnieć.

Radża Alim, snując swoją kryminalną intrygę, wprowadza nas w samo serce miasta, do którego wstęp mają tylko wyznawcy islamu. Książka to spacer po współczesnej Mekce, jej zaułkach, wzgórzach i meczetach, kronika wstrząsających losów jej mieszkańców, a także podróż w przeszłość, do miasta nietuzinkowych postaci i nieistniejących już dzisiaj budowli.

Al-Kundus

Powieść społeczno-obyczajowa Muhammada Hasana Alwana *Al-Kundus* (Bóbr)²¹ w 2012 r. była zakwalifikowana na „krótką listę” nagrody arabskiego Bookera.

²⁰ R. Alim, *Wszystkie drogi prowadzą do Mekki*, tłum. I. Szybilska-Fiedorowicz, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2013, s. 26.

²¹ M.H. Alwan, *Al-Kundus*, Bejrut 2011.

Alwan jest także autorem powieści: *Sakf al-kifaja* (2002), *Sophia* (2004), *Tauk at-tahara* (2007).

Al-Kundus, podobnie jak pozostałe powieści Alwana, porusza wiele aspektów życia Saudyjczyków. Bohaterem jest mężczyzna w średnim wieku, człowiek sfrustrowany i zrozpaczony, który ucieka ze swojego kraju i próbuje ułożyć sobie życie w Stanach Zjednoczonych. Wspomina swoje dzieciństwo oraz czas spędzony w Portland w stanie Oregon. Kolejne strony powieści pokazują historię życia saudyjskiego chłopaka z rozbitej rodziny. Ojciec – to człowiek wiecznie niezadowolony z postawy syna i jego zachowania, zaś matka opuściła rodzinę wiele lat temu, pozostawiając wychowanie dziecka ojcu. Jest to opowieść o saudyjskiej rodzinie jakich wiele, która przeżywa problemy charakterystyczne dla tego społeczeństwa. Bohater powraca do przeszłości, której wspomnienie jest wiecznie żywe w jego pamięci. Stara się za wszelką cenę pozbyć głębokiego bólu, który towarzyszy mu od dzieciństwa:

Matka chciała po prostu męża innego niż mój ojciec i dzieci innych niż my. Ja, ojciec i Badrija byliśmy istotami, które nie mieściły się w granicach jej marzeń. Wyrosliśmy zniechęca na powierzchni jej życia, zmuszając ją do spędzenia z nami paru chwil, zanim mogła uciec do innego mężczyzny i założyć z nim rodzinę. To jedyne wyjaśnienie tego, że wydzieliła dla nas ilość macierzyństwa minimalną dla zaspokojenia własnego sumienia, po czym odmówiła nam reszty²².

Poprzez tytuł powieści autor wskazuje na podobieństwa zachodzące pomiędzy zachowaniem tegoż zwierzęcia a sposobem myślenia rodzin mieszkających w Rijadzie:

Jedynym co odróżnia nas od bobrów jest nasz brak zainteresowania resztą członków rodziny, pomimo że mieszkamy w jednym domu, zupełnie tak jak one pod setkami starych gałęzi. To jest właśnie nasz odwieczny defekt, który z pewnością nie umknąłby bobrzemu zmysłowi obserwacji. Już po pierwszej nocy spędzonej w naszym domu zauważyłbym, że jemy to samo, ale nie przy jednym stole. Że mieszkamy pod jednym dachem, ale każde z nas ma swój osobny deszcz. Że obchodzimy te same święta, ale uśmiechamy się przy tym osobno. Gdyby spytał mnie o powód, to wskazałbym na niepokój, który nas łączy²³.

Muhammad Hasan Alwan zaczyna swoją powieść od końca, czyli od życia Ghaliba na obczyźnie. W kolejnych rozdziałach przemieszcza się między Rijadem a Portland. Powieść przypomina trochę pamiętnik, często chaotyczny, napisany przez mężczyznę trudnego we współżyciu i zrozumieniu. Azylem i miejscem odpoczynku staje się dla niego rzeka Willamette – tu wspomnienia ożywają, a historia jego rodziny i związku z Ghadą są mniej bolesne. To tu spędza każdą chwilę wolną od pracy. Wybrał to miejsce, uciekając od realiów życia, w którym nie odnosił sukcesów.

²² *Ibidem*, s. 82 [tłum. fragmentów powieści: B.M.P].

²³ *Ibidem*, s. 41.

Ghalib jest najstarszym synem mężczyzny, który porzucił życie Beduina i osiedlił się w Rijadzie w poszukiwaniu lepszego życia. Zaczął od handlu dywanami, a następnie zajął się nieruchomościami. Z powodu problemów rozstał się z żoną, która zostawiła mu Ghaliba i jego siostrę Badriję, gdy byli jeszcze dziećmi. Matka po rozwodzie ponownie wyszła za mąż, a ojciec ponownie się ożenił. Rodzeństwo Ghaliba powiększyło się o siostry Nurę i Munę oraz braci Sulajmana i Hasana. Ojciec często próbował angażować Ghaliba do swoich obowiązków, jednakże bezskutecznie. Ich relacje stawały się z czasem napięte. Ghalib uważał ojca za człowieka okrutnego i zarzucał mu brak uczuć ojcowskich. W powieści przewijają się również inni członkowie rodziny: stryjenka Ghaliba, która zamieszkała z nimi, wujek Dawud i przyjaciel Fajsal. Ghalib historię swojej rodziny poznaje z ust Sabita, który pochodzi z tej samej wioski co jego ojciec, oraz z ust dziadka Hasana al-Ghauziego.

Ważne miejsce w powieści zajmuje wątek Ghady, narzeczonej Ghaliba, którą poznał, mając dwadzieścia lat. Miłość, która ich połączyła, nie zakończyła się jednak małżeństwem. Na drodze zakochanych stały tradycje panujące w społeczeństwie saudyjskim. Ghada była wzorową narzeczoną, jednakże plemię, z którego pochodzi Ghalib, nie zaakceptowało jej. Historia ta została pozostawiona otwarta, zaś winą za niedojście małżeństwa do skutku obarczono ojców, rodzinę i tradycje. Ich miłość trwała czterdzieści lat, pomimo że Ghada wyszła za mąż za dyplomatę i zamieszkała w Londynie. Od tamtej pory spotykali się potajemnie w różnych regionach świata. Jednakże uczucie to ostatecznie nie przetrwało próby czasu. Ghalib uświadomił to sobie po jednym ze spotkań w Stanach Zjednoczonych, gdzie Ghada załatwiała formalności związane ze studiami swojego syna. Wtedy wyznała mu, iż jest w konflikcie z mężem, który związał się z inną kobietą. Ghada wprowadziła się do mieszkania Ghaliba, jednakże po miesiącu wróciła do męża, a rozczarowany Ghalib uświadomił sobie, że wiązała ich nie prawdziwa miłość, tylko kaprys i pożądanie:

Nasze różne poranne humory, nasze długie wieczorne milczenie przed ekranem telewizora obnażyły bolesną prawdę, że nasz związek nie jest niczym innym, jak niedoskonałym przypadkiem. Mały brylant, który chowałem w aksamitnym pudełeczku na sercu, okazał się małym nic niewartym kamieniem²⁴.

Autor przedstawia postać Ghaliba w sposób wszechstronny, opisuje jego osobowość, pokazuje rozpacz, frustrację, ból psychiczny. Ukazuje jego dzieciństwo i życie na obczyźnie, rozczarowanie, porażkę w miłości i nauce, brak porozumienia z ojcem i izolację. Zastanawia się, co było tego przyczyną – on sam czy też społeczeństwo, w którym żył. Muhammad Hasan Alwan pokazuje także negatywną stronę postaci Ghaliba, który narzeka na wszystko i na wszystkich, poczynsz od swoich rodziców. Ukazuje psychikę człowieka zagubionego i rozczarowanego,

²⁴ *Ibidem*, s. 295.

który nie potrafi okazać miłości nie tylko członkom swojej rodziny, lecz i miejscom, tak jakby obarczał je winą za swoje niepowodzenia: „gdy zgasilem świece moich czterdziestych szóstych urodzin poczułem, że Rijad jest nudny, zakurzony i nie ma nic, czym mógłby mnie obdarować”²⁵.

Al-Kundus to powieść odważna, która porusza problemy społeczne i dociera do sedna realiów społeczeństwa saudyjskiego. Pokazuje trudy emocjonalne życia w rozbitej rodzinie. Autor próbuje ukazać ten problem i jego wpływ na przyszłość i zachowanie bohatera powieści zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz kręgu rodzinnego. W sposób nowatorski przedstawia wnikliwe studium psychologiczne rodzinnego środowiska, w którym z powodu koncentracji na dobrach materialnych zabrakło czasu i dbałości o budowanie więzi emocjonalnych. Powstaje dzięki temu złożony obraz współczesnej rodziny saudyjskiej.

Podsumowanie

Od momentu zjednoczenia w 1932 r. przez Abd al-Aziza Ibn Sa'uda Arabia Saudyjska należy do najszybciej rozwijających się krajów świata we wszystkich dziedzinach życia. Z chwilą pojawienia się pierwszych gazet i czasopism rozwijała się tu również proza, która wszystkie te przemiany portretowała i utrwałała dla kolejnych pokoleń. Z pewnością przyczynił się do tego ruch tłumaczeń dzieł literatury obcej, szczególnie europejskiej.

Na podstawie analizowanych powieści można wnioskować, że dominującym tematem we współczesnym powieściopisarstwie saudyjskim jest rozwój ekonomiczny, a co za tym idzie przemiany społeczno-obyczajowe i wpływ obcych, szczególnie zachodnich cywilizacji na sposób życia mieszkańców Półwyspu. Nie brak też tęsknoty za tradycyjnymi aspektami życia Arabii.

Ostatnie dekady pokazują, jak dynamicznie rozwija się powieść saudyjska i jak daleką drogę przeszli jej twórcy. Świadczą o tym nie tylko nagrody krajowe i międzynarodowe (International Prize for Arabic Fiction) dla Abduha Chala, Radży Alim czy Muhammada Hasana Alwana, ale także uznanie czytelników na całym świecie. Powieść saudyjska jest tłumaczona na wiele języków obcych, a wydarzenia promocyjne cieszą się ogromnym zainteresowaniem.

Modern Saudi Novel

The first ever Saudi novel, titled *At-Taw'aman*, was published in 1930 in Damascus, by Abd al-Quddus al-'Ansari. Subsequent attempts in writing novels were made in 1935 by Nur Muhammad Abd Allah al-Jawahiri (*al-Intiqa at-tab'i'i*), Ahamad as-Siba'i (*Fikra*) and Muhammad Ali al-Maghribi (*al-Ba'ih*) (both of 1948). It is clearly visible that the early Saudi novels were of a didactic and reformatory nature. They presented goals and ambitions of the writers, who aimed at achieving

²⁵ *Ibidem*, s. 100.

a better future. Saudi literature, to a large extent, was influenced by both Egyptian and European literature. The 1980s were a period when the Saudi novel gained its specific traits which began to distinguish it from other literatures of the Arab states. An outstanding author of this period, who became an integral part of Saudi literary history, was Hamid al-Damanhuri. He published the novels: *Thaman al-tadhiya* and *Marrat al-ayyam*, which depict the environment of Mecca and Jeddah and the mentality of the people living there. The Saudi critics compare the work of al-Damanhuri to other psychological novels, for example to James Joyce's *Ulysses*. Also, a novel by Ibrahim Nasser, titled *Thuqub fi rida 'al-layl*, appeared at this time. In their novels, Al-Damanhuri and al-Nasir are trying to depict a specific environment and to get the reader interested in the characters, which are presented against the background of the economic and spiritual transformations in Saudi Arabia. The Saudi writers also started to take on topics related to the socio-political transformations. Here the work of 'Abd al-Rahman Munif. In 2010, the International Prize for Arabic Fiction was given to Abduh Khal for the novel *Tarmi bi sharer* and in 2011 Raja' Alim for the novel *Tawq al-hamam*.

Key words: Saudi Arabia, modern literature, modern Saudi writers, novel

Współczesna powieść saudyjska

Pierwsza powieść saudyjska, pt. *At-Taw'aman*, została opublikowana w 1930 r. w Damaszku przez Abd al-Kuddusa al-Ansarięgo. Kolejne próby powieściowe zostały podjęte w 1935 r. przez Muhammada Nur Abd al-Allaha al-Dżawahiriego (*Al-Intikam at-tabi'i*), Ahmada as-Siba'iego (*Fikra*) oraz Muhammada Alego al-Maghribiego (*Al-Ba's*) (obie z 1948 r.). Wyraźnie widać, że pierwsze powieści saudyjskie miały charakter dydaktyczno-reformatorski. Prezentowały dążenia i ambicje pisarzy w celu osiągnięcia lepszej przyszłości. Na literaturę saudyjską w dużym stopniu wpłynęła literatura egipska oraz europejska. Lata 80. XX w. to okres, kiedy powieść saudyjska wykształciła specyficzne dla siebie cechy, które zaczęły odróżniać ją od literatury innych krajów arabskich. Wybitnym autorem tego okresu, który przeszedł do historii literatury saudyjskiej, był Hamid ad-Damanhuri, który opublikował powieści: *Saman at-tadhiya* oraz *Marrat al-ajjam*. Krytycy saudyjscy porównują twórczość Ad-Damanhuriego do powieści psychologicznych, np. *Ulissesa* Jamesa Joyce'a. W tym czasie ukazała się także powieść Ibrahima an-Nasira pt. *Sukub fi rida' al-lajl*. Ad-Damanhuri i An-Nasir w swoich powieściach starają się przedstawić konkretne środowisko i zainteresować czytelnika postaciami ukazanymi na tle przemian materialnych i duchowych w Arabii Saudyjskiej. Pisarze saudyjscy zaczęli podejmować również tematy związane z przemianami społeczno-politycznymi. Tutaj na czoło wysuwa się twórczość Abd ar-Rahmana Munifa. W 2010 r. nagrodę International Prize for Arabic Fiction uzyskał Abduh Chal za powieść *Tarmi bi szarar*, a w 2011 r. dostała ją Radża Alim za powieść *Tauk al-hamam*.

Słowa kluczowe: Arabia Saudyjska, współczesna literatura, współcześni pisarze saudyjscy, powieść